

Κ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ

13-14

ΙΟΥΝΙΟΣ 2007

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Η ΠΟΙΗΣΗ ΣΗΜΕΡΑ

- Γιάννης Βαρβέρης
- Κώστας Βούλγαρης
- Τιτίκα Δημητρούλια
- Αλέξης Ζήρας
- Γιάννης Κοντός
- Δημήτρης Κοσμόπουλος
- Κώστας Γ. Παπαγεωργίου
- Βασίλης Ρούβαλης
- Βαγγέλης Χατζηβασιλείου

Κ

ΠΟΙΗΣΗ

Κική Δημουλά
Αντώνης Φωστιέρης

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Μαρία Ευσταθιάδη
Τσέζαρε Παβέζε

ΚΡΙΤΙΚΗ

Γιώργος Λίλλης
Κώστας Γ. Παπαγεωργίου
Αλέξης Ζήρας
Άλκηστις Σουλογιάννη
Γιώργος Βαϊλάκης
Κώστας Ε. Γάλλος
Δάφνη Σουλογιάννη

ΔΟΚΙΜΙΟ

Πέτρος Πολυμένης
Γιώργος Αράχης
Κώστας Στεργιόπουλος
Ελένη Κοσμά
Άννα Μανούκα
Γρηγόρης Ευστρατιάδης

«Ιδανικές φωνές κι αγαπημένες...»

Ανθολόγηση: Γιάννης Βαρβέρης

Κωνσταντίνος Καβάφης (1863-1933)

Γιώργος Σαραντάρης (1908-1941)

Γιώργος Βαφόπουλος (1903-1996)

Κάτι ἀλλάζει στήν κατεστημένη ἀντίληψη τῆς λογοτεχνίας μας

Κ. Θ. Δημαράς

Γιά τήν ποίησή μας (καί γενικότερα τή λογοτεχνία) τοῦ 19ου καί τοῦ 20οῦ αἰώνα ἔχει παγιωθεῖ ὀρισμένη ἄποψη. Μιά ἄποψη πού ἀνταποκρίνεται στό εὐρύτερο ἔθνοκεντρικό πλέγμα ἰδεῶν τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Ἀρκεῖ νά ἀνοίξει κανεῖς μία ὁποιαδήποτε δική μας ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας γιά νά διαπιστώσει ἀμέσως αὐτή τήν παγειωμένη ἄποψη. Κύριος εἰσηγητής της, στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα καί στίς πρῶτες τοῦ 20οῦ, ὑπῆρξε ὁ Κωστής Παλαμᾶς. Ἐκτοτε τό σύνολο σχεδόν ἀπό τούς μελετητές τῆς λογοτεχνίας μας συμερίστηκε τή γραμμή Παλαμᾶ καί μαλιστα ὡς ἓνα βαθμό ὑπερθεμάτισε πάνω στίς θέσεις της. Ἔτσι, πολύ φυσικά, ἡ γραμμή Παλαμᾶ πέρασε στίς ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας μας. Ἀνάμεσα σ' αὐτές ξεχωρίζει, ὡς πιά πλούσια σέ ὕλικό, συστηματική καί πλήρη, ἡ Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας τοῦ Κ.Θ. Δημαρά. Ἡ Ἱστορία αὐτή ἐκπλήρωσε ἀσφαλῶς ἓνα σημαντικό παιδευτικό ρόλο καί ὅλοι μας λίγο πολύ μαθητεύσαμε στίς σελίδες της. Οὔτε εἶναι χωρίς σημασία τό ὅτι ἔφερε στό φῶς τό πεζογράφημα Ἡ στρατιωτική ζωή ἐν Ἑλλάδι καί ἄλλο ὕλικό πού δέν ὑπῆρχε πρίν σέ ἄλλη ἱστορία τῆς λογοτεχνίας μας. Ὁ καιρός ὁμως, ὅπως συμβαίνει πάντα, δέν ἦταν δυνατό νά μὴν ἀφήσει τά σημάδια πάνω της. Πάντως τά ὅποια συζητήσιμα σημεῖα παρουσιάζει σήμερα δέν ἀνήκουν ὅπωςδήποτε στό συγγραφέα της, οὔτε κἀν κατά κύριο λόγο, γιατί ἀποτελοῦσαν σημεῖα πού ἀνήκαν στό κοινό κριτικό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του. Μιά ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ἄλλωστε δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι μέσα στό πνεῦμα τῆς σύγχρονῆς της κριτικῆς. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή θά μπορούσε κανεῖς νά μιλήσει γιά δημοκρατισμό μέ συμβατική ἔννοια, ὀρισμένης δηλαδή εὐρείας κριτικῆς ἀντίληψης γιά τή λογοτεχνία, χωρίς αὐτό νά συνιστᾶ εἰδική ἀναφορά στόν ἴδιο τόν ἱστορικό τῆς λογοτεχνίας μας. Μέ τόν ἴδιο τρόπο θά μπορούσε ἐπίσης νά μιλήσει κανεῖς γιά δημοκρατικούς μελετητές τῆς λογοτεχνίας μας. Γιά νεότερους δηλαδή μελετητές πού υἰοθετοῦν τήν κατεστημένη ἄποψη γιά τά λογοτεχνικά μας πράγματα.

Καθώς είναι γνωστό, ἡ Ἱστορία τοῦ Δημαρᾶ, ἀναφορικά μέ τούς δυό αἰῶνες γιά τούς ὁποίους μιλῶ, καλύπτει τόν 19ο καί τίς τρεῖς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ – τή γενιά τοῦ '30, ἄν καί τήν σχολιάζει, δέν τήν καλύπτει ἐπαρκῶς. Σ' αὐτό τό χρονικό διάστημα, σύμφωνα μέ τήν ὀπτική γωνία τῆς Ἱστορίας, ἡ ἀξιολογική πορεία τῆς ἐλλαδικῆς ποίησης (καί πιό σχετικά τῆς πεζογραφίας) παρουσιάζει ὀρισμένη τροχιά. Σέ γραφική παράσταση ἡ τροχιά αὐτή ἀρχίζει μέ τούς Φαναριῶτες ἀπό πολύ χαμηλά, κοντά στήν ὀριζόντια γραμμή τοῦ μηδενός, ἀνεβαίνει ἐλάχιστα μέ τούς Μεταφαναριῶτες, ὑψώνεται σχεδόν κάθετα μέ τή Γενιά τοῦ '80, πέφτει ἀπότομα ἀρκετά χαμηλά μέ τούς Μεταπαλαμικούς ποιητές (μέ σχετική ἐξαιρέση τόν Σικελιανό καί λιγότερο τόν Βάρναλη), καί χαμηλώνει ἀκόμα περισσότερο μέ τούς Ποιητές τοῦ '20. Ἡ σχηματική μορφή τῆς παραστάσεως αὐτῆς θά μπορούσε νά ἦταν κάπως ἔτσι:

Φαναριῶτες Μεταφαναριῶτες
Γενιά τοῦ '80 Μεταπαλαμικοί
Σικελιανός Γενιά τοῦ '20.

Γιά τή γενιά τοῦ '30 καί τίς μεταγενέστερες, πού ἀκολούθησαν μέχρι σήμερα, ἔχει ἐπικρατήσῃ ἀνάλογο πνεῦμα δημαρισμοῦ, τόσο ἀπό ἐκπροσώπους τῆς ἴδιας γενιᾶς (Θεοτοκάς, Καραντώνης, Δημαρᾶς, Χατζίνης, κ.λπ.), ὅσο καί ἀπό νεότερους φιλόλογους καί κριτικούς. Σύμφωνα μ' αὐτό τό πνεῦμα ἡ ἀξιολογική πορεία τῆς ποίησης (καί σχετικότερα τῆς πεζογραφίας) παρουσιάζει τήν ἀκόλουθη τροχιά. Ἀπό τό πολύ χαμηλό σημεῖο τῆς γενιᾶς τοῦ '20, ἀνεβαίνει ἀπότομα στά ὕψη μέ τή γενιά τοῦ '30. Κι ἔπειτα πέφτει ἀρκετά χαμηλά μέ τίς γενιές πού ἀκολουθοῦν (πρώτη μεταπολεμική, δεύτερη μεταπολεμική, γενιά τοῦ '70, κ.λπ.). Βέβαια ἐδῶ, μέ ἐξαιρέση τήν ἀναμφισβήτητη κορύφωση τῆς γενιᾶς τοῦ '30, τά πράγματα εἶναι ἀκόμη ρευστά, γιατί οἱ νεότερες γενιές δέν ἔχουν ἀξιολογηθεῖ ὀριστικά, οὔτε ἔχουν δεχθεῖ πλήρως τή μειονεκτική τους θέση ἔναντι ἐκείνης τοῦ '30. Ὅπως καί νά 'ναι, μία (ἀτελής ἔστω) γραμμική παράσταση αὐτῶν τῶν δεδομένων παρουσιάζει τήν ἀκόλουθη μορφή:

Γενιά τοῦ '20 Γενιά τοῦ '30 Νεότερες.

Ἄν τώρα ἐνώσουμε τίς δυό προηγούμενες γραφικές παραστάσεις προκύπτει τό ἐπόμενο διάγραμμα.

Φαναριῶτες Μεταφαναριῶτες Γενιά τοῦ '80 Μεταπαλαμικοί Σικελιανός Γενιά τοῦ '20 Γενιά τοῦ '30 Νεότερες γενιές.

Γ. Θεοτοκάς

Τό διάγραμμα αυτό μᾶς δίνει, σέ ολοκληρωμένη θά λέγαμε γραφική παράσταση, τήν αξιολογική τροχιά τῆς ἑλλαδικῆς ποίησης κατά τόν 19ο καί τόν 20ό αἰώνα, σύμφωνα μέ τήν εὐρύτερη δημοτική ἐκδοχή. Τό διάγραμμα θά ἦταν δυνατόν νά διαμορφωθεί μέ καμπύλες ἤ μέ λεπτομερέστερο τρόπο, ὥστε νά ξεχωρίζουν οἱ κυριότερες προσωπικές κορυφώσεις. Πάντως, ἔστω κι ἔτσι «δωρικά» σχηματικό, δέν παύει νά ἔνδεικτικό τῆς κατεστημένης ἀντίληψης, ἀναφορικά μέ τήν ἑλλαδική ποίηση καί κατά προέκταση τή λογοτεχνία. Κάτι πού εἶναι εὐκολο νά τό διαπιστώσει κανείς διαβάζοντας τήν Ἱστορία τοῦ Δημαρά, τό Ἡ ποιήσή μας μετά τόν Σεφέρη, τοῦ Καραντώνη καί πάμπολλες ἄλλες σχετικές μελέτες.

Ἐρώτημα: αὐτό τό ἀξιολογικό σχῆμα ἀνταποκρίνεται στά λογοτεχνικά πεπραγμένα τοῦ ἐνάμιση περίπου αἰώνα πού καλύπτει (1830-1980); Κρίνοντας μέ βάση τά κείμενα, θά ἔλεγα πώς βρίσκεται τόσο μακριά ἀπό τά λογοτεχνικά πεπραγμένα, ὥστε νά μήν ἀπέχει ἀπό τοῦ νά εἶναι αὐθαίρετο. Μεταξύ ἄλλων, γιά τούς ἐπόμενους βασικούς λόγους.

α) Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι παραγνωρίζει τήν ὑπαρξη συνεχόμενων, κοινωνικά, πολιτικά, πολιτισμικά καί λογοτεχνικά, γενιῶν. Κατά ποιᾶ ἔννοια λ.χ. ὁ Παλαμᾶς δέν προϋποθέτει τούς Φαναριῶτες καί τούς Μεταφαναριῶτες; Κάνει βέβαια κάποια βήματα πέρα ἀπό αὐτούς, ἀλλά τοῦτο δέν σημαίνει πώς δέν ἀποτελεῖ παρά μόνο τυπικά ἐπίγονό τους. Τί νόημα ἔχει νά παραγνωρίζεται λ.χ. ὁ στόμφος τοῦ ποιητικοῦ του λόγου, τό ἰδεατό του περιεχόμενο, ἡ ἔλλειψη ἐμπειρικοῦ ἔρματος, ἡ προγονολατρία καί ἡ συχνά κενόλογη ὕμνολογία του; Παράξενο νά ἀποδίνουμε αὐτά τά χαρακτηριστικά στους Φαναριῶτες καί ταυτόχρονα νά κάνουμε πώς δέν τά βλέπουμε στόν Παλαμᾶ. Στό παραπάνω διάγραμμα ἀνάλογο ἀναντιστοιχία μέ τήν πραγματικότητα παρουσιάζει ἐπίσης ἡ γενιά τοῦ '30. Αὐτή πάλι ἡ γενιά, σύμφωνα μέ τούς δημοτικούς, δέν ὀφείλει τίποτα στήν προηγούμενη τοῦ '20. Ἄρα προέκυψε αὐτοδύναμα, ἀπόλυτα δηλαδή ἀνεξάρτητα ἀπό ὅ,τι εἶχε προηγηθεῖ κοινωνικά, πολιτισμικά, λογοτεχνικά καί εἰδικότερα ποιητικά. Πολύ φοβοῦμαι πώς τό δημοτικό διάγραμμα, ἀναφορικά μέ τή γενιά τοῦ '80 καί τοῦ '30, συνιστᾶ παγκόσμια πρωτοτυπία. Ἀπό τήν ἀποψη ὅτι παρουσιάζει τίς γενιές αὐτές σάν προϊόντα παρθενογένεσης, χωρίς νά ἐκκολάπτονται μέσα ἀπό

*Ἡ λεγόμενη
«γενιά τοῦ '30»*

10 Μαρτίου 1963.

Ὅρθιοι ἀπό ἀριστερά:

Θ. Πετσάλης-Διομήδης.

Ἡλίας Βενέζης.

Ὀδυσσεύς Ελύτης.

Γιώργος Σεφέρης.

Ἀνδρέας Καραντώνης.

Στέλιος Ξεφλούδας.

Γιώργος Θεοδοκάς.

Καθισμένοι ἀπό

ἀριστερά:

Ἀγγελος Τερζάκης.

Κ. Θ. Δημαράς.

Γιώργος Κατσίμπαλης.

Κοσμάς Πολίτης.

Ἀνδρέας Ἐμπειρίκος.

τίς προηγούμενες. Παγκόσμια πρωτοτυπία: όσο τουλάχιστο γνωρίζω δέν έχει πουθενά άλλοῦ ἀναφερθεῖ κάτι τέτοιο. Ἐνῶ τό ἀντίθετο ἀκριβῶς συμβαίνει, ἀποτελώντας κανόνα ἀπαράβατο: κάθε νέα γενιά λογοτεχνῶν βγαίνει ἀπό τά σπλάχνα τῶν προηγούμενων καί πιά ἄμεσα φυσικά ἀπό τά σπλάχνα τῆς ἀμέσως προηγούμενης. Ὅσοδήποτε ρηξικέλευθα κι ἄν πρωτοπορήσει μιά γενιά, ὄσοδήποτε κι ἄν διαφοροποιηθεῖ ἀπό τήν προηγούμενή της, δέν παύει νά εἶναι κοινωνικό καί πολιτισμικό τέκνο της. Ἀναφορικά μέ τήν πολιτισμική συνέχεια, «τό νέο», λέει ὁ Κ. Τσουκαλᾶς, «φυτρώνει ἐπάνω στό παλιό, καί ὁ ἐκσυγχρονισμός σέβεται τίς παραδόσεις καί οἰκοδομεῖ ἐπάνω τους τίς βάσεις τῆς ἀέναης ἐξελικτικῆς πορείας. Σάν «παράδοση» νοεῖται τό ὑφιστάμενο, καί σάν ἐκσυγχρονισμός ἢ διαδικασία μεταλλαγῆς του καί ἐκλογίκευσῆς του»¹. Ἄς πᾶμε ὁμως στήν ποίηση. Ἄς θυμηθοῦμε τήν πιά ρηξικέλευθη ἴσως γαλλική ποιητική γενιά, πού παρουσιάστηκε τή δεκαετία τοῦ 1920 στό Παρίσι, τήν ὑπερρεαλιστική. Μιά γενιά ἔντονα ἀνατρεπτική, πού δέν δίσταζε, στίς πνευματικές ἐκδηλώσεις της, νά ἀσκεῖ ψυχολογική βία στό κοινό πού πήγαινε νά τίς παρακολουθήσει. Ἦταν αὐτή ἡ γενιά πολιτισμικά αὐτοφυῆς καί χωρίς ποιητικά χρέη στίς ἀμέσως προηγούμενες; Οἱ ἴδιοι οἱ ὑπερρεαλιστές εἶχαν, τό λιγότερο, τήν ὠριμότητα νά ἀναγνωρίσουν προγόνους σέ τρεῖς συνεχόμενες προγενέστερες γενιές, μέ ἐπικρατέστερους τούς Μπωντλαίρ, Ἀωτρεαμόν, Ρεμπώ, Μαλαρμέ, Ζαρρύ, Ἀπολλιναίρ. Δέν ἦταν λοιπόν τόσο ἄσχετη πρός τό ἄμεσο παρελθόν της ἡ ὑπερρεαλιστική γενιά. Καί δέν συνοδευόταν ἀπό κριτικούς, σάν τόν δικό μας τόν Καραντώνη, πού νά χώριζαν τίς γενιές μέ τό μαχαίρι. Ἀπό κοινωνική, πολιτισμική καί λογοτεχνική πλευρά, τό νά θεωρεῖ κανεῖς ὅτι μιά ὅποιαδήποτε λογοτεχνική γενιά δέν προϋποθέτει δραστικά τήν ἀμέσως προηγούμενή της, καί τίς ἀπώτερα συνεχόμενες, ἀποτελεῖ παραλογισμό.

Ἄς σημειωθεῖ ἀναφορικά μ' αὐτά ὅτι στά καθ' ἡμᾶς, ἐνῶ παραγνωρίζεται ἡ σημασία τῶν συνεχόμενων γενιῶν, ἀναγνωρίζεται στή θέση τους ἡ σημασία τῶν ἀσυνεχόμενων. Γεγονός πού σημαίνει ὅτι βλέπουμε καλά μέν μέ τό τηλεσκόπιο, ἀλλά δέν βλέπουμε σχεδόν καθόλου μέ γυμνά μάτια τά κοντινά μας. Γιά τοῦ λόγου τό ἀληθές, παραθέτω ἀσχολίαστο ἕνα μικρό ἀπόσπασμα ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Δημαρᾶ. «Ὁ Λίνος Πολίτης, μιλώντας γιά τίς μορφές τοῦ νεοελληνικοῦ λυρισμοῦ, ἐπέρασε, χωρίς νά δυσκολευθεῖ, ἀπό τήν δημοτική μας παράδοση καί τήν κρητική σχολή καί τήν ἑπτανησιακή, στόν Σικελιανό, στόν Σεφέρη καί στόν Ἐλύτη καί στόν ἑλληνικό ὑπερρεαλισμό»². Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

Μαλαρμέ

Μπωντλαίρ

1. Κ. Τσουκαλᾶς, «Παράδοση καί ἐκσυγχρονισμός: Μερικά γενικότερα ἐρωτήματα», στόν συλλογικό τόμο Ἑλληνισμός καί Ἑλληνικότητα. Ἱδεολογικοί καί Βιωματικοί ἄξονες τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας, ἐπιμέλεια Δ.Γ. Τσαούσης, «Ἐστία», 1983, σ. 38.
2. Κ.Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Δ' ἔκδοση, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1968, σ. 474.

Κωστής Παλαμάς

Εύκολα καταλαβαίνει κανείς πώς, από τή στιγμή πού παραγνωρίζεται ή σημασία τών συνεχόμενων γενιών, παραγνωρίζεται ταυτόχρονα και ή ύπαρξη μεταβατικής περιόδου κατά τήν πρώτη εκατονταετία τής έλλαδικής ποιήσης και γενικότερα τής λογοτεχνίας. Μ' άλλα λόγια, ή έλλαδική ποιήση, σύμφωνα μ' αὐτή τήν αντίληψη, δέν εξέλιχθηκε σταδιακά, από τήν άνωριμότητα πρὸς τήν ώριμότητα, από τό 1830 και ύστερα. Ούτε λίγο ούτε πολύ δηλαδή, ή έλλαδική λογοτεχνία, από τήν ίδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους και μετά, δέν διεπόταν από τό νόμο τής εξέλιξης, ὅπως συμβαίνει νά ισχύει σέ ὅλο τόν κόσμο. Ἐξοχα!..

β) Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ὅτι τό δημαρικό διάγραμμα παραγνωρίζει τήν εξέλικτική πορεία τής γλώσσας στό πλαίσιο τοῦ συγκεκριμένου χρονικοῦ διαστήματος. Παραγνωρίζει συνεπῶς ὅτι ὁ κοινωνικός μετασχηματισμός, πού συντελέστηκε μέ τή μετάβαση από τήν κοινωνία τής υπαίθρου στήν αστική κοινωνία, συνοδεύτηκε από ανάλογη γλωσσική εξέλιξη. Ἐνῶ ὡς μόνη γλωσσική εξέλιξη αναγνωρίζεται ὁ δημοτικισμός. Πόσο ὥστόσο δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ δημοτικισμός ἐμφανίστηκε καθυστερημένα, ὅτι βρέθηκε ἐκτός ἱστορικής προθεσμίας, χωρίς νά ανταποκρίνεται στό αστικό περιβάλλον τών λογοτεχνῶν, και ἐφαρμόστηκε τεχνητά. Γι' αὐτό και ἐφαρμόστηκε γραπτά, ἀλλά ὄχι και προφορικά. Οἱ δημοτικιστές ἄλλη γλώσσα μιλοῦσαν και ἄλλη ἔγραφαν. Ὁ Παλαμάς π.χ. ἄλλη γλώσσα μεταχειριζόταν στήν ἐπαγγελματική δουλειά του, ἄλλη γράφοντας τά ποιήματά του, και ἄλλη στόν προφορικό του λόγο. Ἀλήθεια, θά μπορούσε τάχα νά μιλάει ὅπως ἔγραφε τά ποιήματά του, χωρίς νά κινδυνεύει νά γίνει κωμικός; Θά ἦταν διδακτικό νά δινόταν μιά πειραματική θεατρική παράσταση σήμερα, ὅπου οἱ ἠθοποιοί νά μιλοῦσαν τή γλώσσα πού ἔγραφε τά ποιήματα ὁ Παλαμάς. Θά διασκέδαζε και τό κοινό μέ τά πολυσύνθετα ἐπίθετα, οὐσιαστικά και ρήματα τοῦ ποιητῆ. Ἄς ἀφήσουμε ὅμως τόν Παλαμά. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι δέν προσέχτηκε ή κοινωνική, πολιτισμική και γλωσσική πορεία τών πραγμάτων. Ἐτσι ὅταν ή ποιήση ἔδωσε, μέ τή γενιά τοῦ '20, τά πρῶτα δείγματα αστικής γλώσσας, θεωρήθηκε από τή μεριά τοῦ δημοτικισμοῦ γλωσσικό παραστράτημα. Τό ὅτι αὐτά τά δείγματα ἦταν τό πρῶτο σημάδι μιᾶς γλώσσας κοινωνικά φορτισμένης από τό ἴδιο τό περιβάλλον τών λογοτεχνῶν, κάτι πού ἐναγωνίως ἀναζητοῦσε ὑποσυνείδητα ὁ δημοτικισμός, αὐτό δέν ἔγινε ἀντιληπτό και φυσικά δέν ἐκτιμήθηκε. Μέ συνέπεια τό παράδοξο φαινόμενο νά κατηγοροῦνται οἱ ποιητές τοῦ '20 γιά γλωσσικό παραστράτημα, ὅταν ή γλωσσική πρωτοβουλία τους προσυπογράφηκε από ὅλες τίς ἐπό-

μενες γενιές και είναι αυτή η γλώσσα την όποια ακολουθοῦμε, γραφτά και προφορικά, ὅλοι σήμερα.

γ) Ἡ εξέλιξη τῆς ποίησης καί τῆς λογοτεχνίας γενικότερα συναρτήθηκε, ἀπό τήν κατεστημένη ἀντίληψη, ἀπόλυτα ἤ σχεδόν, μέ τό δημοτικισμό, τόν ἐθνοκεντρισμό καί τήν πολιτική ἱστορία τοῦ τόπου. Πάνω σ' αὐτό, ἀντί γιά ἄλλα σχόλια, προτιμῶ νά παρθέσω δύο δείγματα ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Δημαῶ.

«Ἡ ἱστορία νεοελληνικῆς παιδείας παρουσιάζει τελευταῖο, ὡς τώρα, ὠρίμασμα, ἐκεῖνο πού προσέφερε ἡ γενιά τοῦ Παλαμᾶ. Ὅσοι ἀκολούθησαν, οἱ καλύτεροι ἀπ' ὅσους ἀκολούθησαν, μπόρεσαν νά κάνουν ἐνέργεια τήν δύναμη πού ὑπῆρχε στήν ἐξόρμηση τοῦ 1880. Στά κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν, ἡ προοπτική ἐπιβάλλει τήν πιό ἀναλυτική, τήν χρονολογική τάξη: Εἶναι πρῶτα ἡ ἄμεση διαδοχή τοῦ Παλαμᾶ, αὐτή πού κρατάει τήν ὁρμή τῶν πρεσβυτέρων τῆς καί χαρακτηριστικά τους: ἀκολουθεῖ ἡ ὀλοκλήρωση τῆς προσπάθειας, Σικελιανός, ἀλλά καί κάποια σημάδια μιᾶς ἀρχομένης κόπωσης. Στό τελευταῖο κεφάλαιο ἡ πτώση εἶναι αἰσθητή: ἡ πίστη κλονίστηκε· ἀκόμη καί οἱ συγγραφεῖς πού μπόρεσαν νά τήν ἐδραιώσουν, ὁ Καβάφης παράδειγμα, ἐρμηνεύονται διαλυτικά, σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἡ πνευματική αὐτή τροχιά ἔχει, ὅπως πάντα, τήν ἀντιστοιχία τῆς μέ τήν πολιτική ἱστορία: ἡ ἀκμή κορυφώνεται στά 1912, ἡ διάλυση ὀλοκληρώνεται στά 1922. Μά ἡ πτώση ξυπνάει τίς κοιμισμένες δυνάμεις: ἀρχίζει μιᾶ καινούργια ἱστορία πού συνεχίζεται ἀκόμα»³.

«Ἡ μικρασιατική καταστροφή βρῆκε τήν νεοελληνική λογοτεχνία στήν πιό ἀχάριστη ὥρα μιᾶς ὀδυνηρῆς ἐφηβείας. Δέν ὑπάρχουν πιά καί δέν ὑπάρχουν ἀκόμη ἐξωπνευματικά κίνητρα ἱκανά νά συντηρήσουν τήν ἐμπνευση τῶν νέων. Τά ἱστορικά ὄνειρα τοῦ ἑλληνισμοῦ φαίνεται νά ἔχουν πραγματοποιηθεῖ. Τό πατριωτικό καί πολιτικό ἰδανικό πού ἔθρεψε τίς προηγούμενες γενιές δέν θερμαίνει πιά τήν ψυχὴ τῶν νέων, ἀφοῦ ἔπαψε νά παρουσιάζεται σάν αἶτημα. Ἡ ψυχική αὐτή πτώση παρᾶσῦρει καί τά ἄλλα ἀντίστοιχα ἰδανικά, καί συγκεκριμένα τό γλωσσικό πού ἔμενε πάντα δεμένο μέ τήν ἐθνική συνείδηση. Ὁ Δ. Γληνός, στά 1922, τόν Αὐγούστο τοῦ 1922, τήν στιγμή ὅπου κατέρρευε τό μικρασιατικό μέτωπο, διαπίστωνε στούς νέους λογοτέχνες τήν ὑπαρξὴ ἑνός “ψυχικοῦ λαγγεμοῦ”, μιᾶς “ὀλιγόπιστης ψυχικότητας” πού ἐκφραζόταν μέ τήν Γλωσσική ἀναρχία, μέ τήν ὀκνηρία τῆς σκέψης»⁴. Ἡ ὑπογράμμιση στό κείμενο.

Ἄγγελος Σικελιανός

3. Κ. Θ. Δημαῶς, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ὀ.π., σ. 312.

4. Ὁ.π., σ. 471.

Καμιά ἀμφιβολία λοιπόν πώς ἡ λογοτεχνία συνταυτίζεται μέ τό δημοτικισμό, τόν ἐθνοκεντρισμό καί τήν πολιτική ἱστορία τοῦ τόπου.

Φαίνεται ὅμως πώς, ἔστω καί καθυστερημένα, κάτι ἀρχίζει νά ἀλλάζει στήν κατεστημένη ἀντίληψη τῆς λογοτεχνίας μας. Κάτι πού δέν ξεκινάει, ὅπως θά περιμενε κανείς, ἀπό μιά αὐτοδύναμη ἀντίδραση τῆς εὐρύτερης κριτικῆς σκέψης ἀπέναντι στό δημαρισμό. Ἀντίθετα ὁ δημαρισμός καλά κρατεῖ. Ἡ ὠθήση τῆς ἀλλαγῆς ἐρχεται ἀπό ἄλλον ἐρευνητικό τομέα, ἀπό τήν ἀλλαγὴ προσανατολισμοῦ πού πραγματοποιεῖται ἀπό τούς νέους ἱστορικούς μας. Στόν τομέα τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας πνέει ἐδῶ καί ἀρκετό καιρό ἀνανεωτικό πνεῦμα. Οἱ νέοι ἱστορικοί μας θέλουν νά εἶναι ἐπιστήμονες μέ ὅλη τή σημασία τῆς λέξης. Δέν δέχονται κανενός εἴδους ἐτοιμες ἀλήθειες, ἐνῶ ἐννοοῦν νά εἶναι προσηλωμένοι στήν ἔρευνα τῶν τεκμηρίων, στήν ἀλήθεια τῶν ἀδιαμφισβήτητων στοιχείων. Θέλουν νά γνωρίζουν π.χ. ποιά ἦταν ἡ μορφή καί ἀπόδοση τῆς γεωργίας σέ ὀρισμένη χρονική περίοδο, ποιοῦ ἦταν τό ἐμπόριο, πῶς ἦταν ἡ οἰκογενειακή ζωή, πῶς ἦταν τά σπίτια, ποιά ἦταν ἡ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ, ποιοῦ ἦταν τό ποσοστό τῶν ἀναλφάβητων, τί διάβαζε ὁ λαός, ποιές ιδέες κυκλοφοροῦσαν στά χαμηλά κοινωνικά στρώματα, ποιές στά ἀνώτερα, κ.λπ. κ.λπ. Κοντολογίς, οἱ νέοι ἱστορικοί μας ἀναγνωρίζουν μόνο μιά μορφή ἀλήθειας, αὐτή τῆς ἔρευνας τῶν τεκμηρίων. Ἀπό τήν πλευρά τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν βρισκόμαστε, ἂν ἐπιτρέπεται ὁ ρητορικός τόνος, μπροστά σέ μιά ἀνοιξη ἱστορικῆς ἀλήθειας καί αὐτογνωσίας. Ἐμμεση καί διστακτική συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς ὑπῆρξε τό βιβλίο *Ἱστορία τῆς Στ' Δημοτικῆς*, πού προκάλεσε ἀντιδράσεις ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἐθνικιστικοῦ μας φρουραρχείου. Πῆγε νά μπεῖ λίγο ὀξυγόνο στό σχολεῖο κι αὐτό ἐνόηλε. Γιά τό θέμα πάντως πού συζητῶ ἐδῶ, σημασία ἔχει ὅτι ἀπό τόν τομέα τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας ἔχει ἀνοιξεῖ ἕνα νέο κεφάλαιο πραγματογνωσίας, γεγονός πού δέν μπορεῖ παρά νά συμπαρασύρει πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση καί ἄλλες συγγενικές δραστηριότητες. Ἀπό τήν ὥρα πού ἔγινε ἡ ἀρχὴ τό παράδειγμα θά λειτουργήσῃ σύμφωνα μέ τή δική του δυναμικὴ ἐπίδραση, προκαλώντας ἀνάλογες ἀναθεωρητικὲς τάσεις. Ἐτσι μπορῶ νά πῶ ὅτι ἡ εὐρύτερη κριτικὴ σκέψη πάνω στή λογοτεχνία μας θά «υποχρεωθεῖ» νά ἀναζητήσῃ τή δική της ἱστορικὴ ἀλήθεια. Ὑπάρχουν μάλιστα ἐνδείξεις, ὅπως θά δοῦμε ἀμέσως παρακάτω, ὅτι ἀρχίζει ἡδὴ νά ἀλλάζει κάτι ἀπό τή συγκεκριμένη ἄποψη. Ἐννοῶ ἐνδείξεις ὅπως οἱ ἀκόλουθες:

5. Σπύρος Ι.
Ἄσδραχάς,
Δημήτρης
Ἀρβανιτάκης
(ἐπιμ.), Ἄνδρας
Μουστοξόδης -
Αἰμίλιος Τυπάλδος
Ἀλληλογραφία
(1828-1860),
ἐκδόσεις Κότινος
καί Μουσεῖο
μπενάκη,
Ἀθήνα 2005.
Ἡ κυριακάτικη
Ἀυγή, 4/6/2006,
σελ. 24.

α) Ὁ Σπύρος Ἄσδραχάς σέ μιά βιβλιοκρισία του στήν *Ἀυγή*, μέ τόν χαρακτηριστικό τίτλο «Τό ἐπτανησιακό παράδειγμα»⁵, γράφει, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, τά ἀκόλουθα:

«Πρόκειται, καθώς έλεγα, και δείχνει ο συγγραφέας [Άρβανιτάκης], για τό πολιτισμικό συνεχές στό όποιο διαμορφώνονται οί έπτανήσιοι λόγιοι, έλληνογράφοι και ιταλογράφοι ή και τά δυό μαζί, όπως ανάμεσα σέ άλλους και ό Μουστοξύδης. Στήν υπόδειξη αὐτοῦ τοῦ συνεχοῦς όφείλεται τό ένδιαφέρον πού προκάλεσε τό έργο και σέ μή έλληνιστές Ίταλούς διανοοῦμένους. Τό συνεχές μοιάζει στήν πρώτη όψη γλωσσικό: έπτανήσιοι διανοοῦμένοι έκφράζονται μέ άνεση στά ιταλικά, γιατί αὐτή είναι ή γλώσσα τής παιδείας τους. Δέν φτάνει αὐτό: είναι ή γλώσσα τών πολιτικῶν τους θεσμῶν και ή προϋπόθεση για τήν άσκηση διοικητικῶν λειτουργιῶν στους τόπους τους· μέ δυό λόγια είναι ή επίσημη γλώσσα τους πού χωνεύεται στό ιδίωμα τών πόλεων. Μέ όργανο τή γλώσσα αὐτή μετέχουν στόν κυρίαρχο πολιτισμό και στίς ταξικότητες πού αὐτός συνεπάγεται, ένας πολιτισμός πού διαχέεται σέ όλες τίς μορφές του, από τήν πολεοδομία και τήν άρχιτεκτονική ως τήν τέχνη και τή λογοτεχνία, από τό άστικό τελετουργικό ως τίς άστικές καθημερινότητες. [...] Τό έπτανησιακό παράδειγμα, και πριν άπ' αὐτό τό κρητικό, για νά μήν άναχθοῦμε στά παλαιότερα, μπορεί νά δείξει τά όρια ενός πολιτισμικοῦ συνεχοῦς, πού δέν είναι ταυτόσημο μέ άλλες όμογενοποιήσεις, έπιλεκτικές ή ευρύτερες, πού γνώρισε ή έλληνική κοινωνία σέ στιγμές όπου δέν υπήρχαν διαδεδομένες οί προϋποθέσεις δεξίωσης τοῦ ήγεμονικοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Τά Έπτάνησα και οί άστικοί τους πολιτισμοί μπορούν νά ξαναγίνουν πεδία παρατήρησης μιᾶς ιστορίας πού είναι δική τους, αλλά συγχρόνως τήν υπερβαίνουν».

Το Βαθύ της Ιθάκης, π. 1820, Υδατογραφία του Joseph Cartwright.

Σημειώνω τίς, μέσα σέ λίγες σειρές, τέσσερις αναφορές στό πολιτισμικό συνεχές τῶν Ἑπτανήσων, πού εἶναι ταυτόχρονα καί γλωσσικό καί καλλιτεχνικό καί λογοτεχνικό καί ἀστικό. Ἐνα συνεχές πού ὑπονοεῖ βέβαια συνεχόμενες πολιτισμικά γενιές. Ἄς σημειωθεῖ ἐπιπλέον ἡ παρατήρηση: «Τό ἑπτανησιακό παράδειγμα, καί πρὶν ἀπ' αὐτό τό κρητικό, γιά νά μὴν ἀναχθοῦμε στά παλαιότερα, μπορεῖ νά δείξει τὰ ὄρια ἑνός πολιτισμικοῦ συνεχοῦς, πού δέν εἶναι ταυτόσημο μέ ἄλλες ὁμογενοποιήσεις, ἐπιλεκτικές ἢ εὐρύτερες πού γνώρισε ἡ ἑλληνική κοινωνία σέ στιγμές ὅπου δέν ὑπῆρχαν διαδεδομένες οἱ προϋποθέσεις δεξίωσης τοῦ ἡγεμονικοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ». Παρατήρηση πού, πέρα ἀπό ἄλλα, ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι, ἂν περιοριστοῦμε στή λογοτεχνία, στή Κρήτη καί στά Ἑπτάνησα ὑπῆρξε ἀντίστοιχα μεταβατική περίοδος ἀπό τήν ἀνωριμότητα πρὸς τήν ὠριμότητα τῆς λογοτεχνίας, διαφορετική, τόσο μεταξύ τους, ὅσο καί ἀπό τήν ὕστερη ἑλλαδική. Ἄλλης συνεπῶς παράδοσης εἶναι γέννημα ἢ ἑπτανησιακή ποίηση καί ἄλλης ἢ ἑλλαδική. Κι αὐτό θά πεῖ πῶς ἡ ἑλλαδική δέν ἀποτελεῖ ὀργανική συνέχεια τῆς ἑπτανησιακῆς, ὅπως παρουσιάζεται στίς ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας μας. Λές καί ἡ παράδοση εἶναι κάτι πού ξεριζώνεται καί μεταφυτεύεται σάν τά φυτά. Ἄς εἰπωθεῖ ὅτι τὰ παραπάνω λέγονται μὲν ἀπό ἕναν ἱστορικό, ἀλλά ἀπό πολιτισμική, γλωσσική καί λογοτεχνική ἄποψη.

Μέ τήν εὐκαιρία θά ἤθελα νά πῶ ὅτι τώρα πού «πατῶ σ' με πατῶ σε» ἔχει πέσει ἕνας πληθυσμὸς μελετητῶν πάνω στόν Σολωμό καί στόν Κάλβο, ἄς κάνει κανεῖς καί τόν κόπο νά ρίξει καί μιά ματιά στό εὐρύτερο κοινωνικό, πολιτισμικό κ.λπ. περιβάλλον καί στίς γενιές πού προηγήθηκαν ἀπό τοὺς δύο ποιητές.

Αγγέλα Καστρινάκη

β) Ἡ Ἀγγέλα Καστρινάκη στό βιβλίο της *Ἡ λογοτεχνία στήν ταραχμένη δεκαετία 1940-1950* (Πόλις, Ἀθήνα, 2005) ἐξετάζει τό βίο καί τήν πολιτεία τῆς λογοτεχνικῆς γενιᾶς τοῦ '30. Ἐρευνώντας ἐπισταμένα τόν ὀγκώδη φάκελο τῆς δεκαετίας, σεισογράφησε τήν κινητικότητα πού παρουσίασε ἡ πνευματική κοινότητα ἐκεῖνα τά χρόνια. Ὅ,τι κάνει ἐντύπωση στήν ἐργασία αὐτή εἶναι ἡ ἄτεγκτη στάση τῆς ἐρευνητριάς ἀπέναντι στά τεκμήρια. Χωρίς ἰδεολογικά ἢ ἄλλα κρατούμενα μένει προσηλωμένη στίς μαρτυρίες τῶν κειμένων. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι νά ἔρθουν στό φῶς στοιχεῖα πού παρουσιάζουν τοὺς πνευματικούς μας ἐκπροσώπους ἐξαιρετικά εὐμετάβολους. Μέ τήν ἔννοια ὅτι φρόντιζαν κάθε φορά νά προσαρμοζόνται μέ τά ἐπικαιρικά δεδομένα. Ἐτσι βλέπουμε πρῶτα μεγέθη τῆς γενιᾶς τοῦ '30 (Μυριβήλη, Τερζά-

κη, Έλύτη, Πέτρο Χάρη, Ρίτσο, κ.ά.) και μαζί τόν Άγγελο Σικελιανό, νά αλλάζουν στάση, απέναντι στο έργο και στις ιδέες τους, ανάλογα μέ τό από ποῦ φυσάει εὐνοϊκότερα ὁ ἄνεμος. Αὐτό πού χαρακτηρίζει δηλαδή τή στάση τους, σύμφωνα μέ τίς μαρτυρίες τῶν κειμένων, ἦταν ἡ καιροσκοπική εὐελιξία τους.

Ἡ ἐργασία τῆς Καστρινάκη διαφέρει ἀπό φιλολογικές ἐργασίες, οἱ ὁποῖες εἶναι μέν ἄριστα ἐπίσης τεκμηριωμένες, ἀλλά ταυτόχρονα δέν θίγουν καυτά ἢ εὐαίσθητα θέματα. Κατά κανόνα, οἱ φιλολογικές μελέτες, ἂν δέν ὑπερθεματίζουν θετικά πάνω σέ πρόσωπα, ιδέες καί ἔργα, καταγίνονται μέ θέματα ἄξια ὀπωσδήποτε νά μελετηθοῦν, τά ὁποῖα ὅμως καθαυτά δέν πονοῦν, εἴτε ἀπό ἰδεολογική εἴτε ἀπό ἄλλη ἄποψη. Τό σημαντικό στή μελέτη πού ἀναφέρομαι εἶναι ὅτι, ἔστω κι ἂν ἔτσι θίγονται πρόσωπα, ιδέες καί ἔργα μόλις χρεσινά, τά ὁποῖα δέν ἔπαψαν νά σχετίζονται μέ τό σήμερα, τάσσεται ἀπαρέγκλιτα μέ τό μέρος τῶν τεκμηρίων. Βάζοντας ἔτσι πάνω ἀπό πρόσωπα καί ἀντιλήψεις τήν ἀξιοπιστία τῶν πειστηρίων.

Ἄς σημειωθεῖ πώς, ἂν καί τό βιβλίο κρίθηκε εὐνοϊκά, τό ζήτημα τῆς καιροσκοπικῆς στάσης τῶν συγγραφέων τήν ὀρισμένη δεκαετία δέν σχολιάστηκε ἀνάλογα μέ τήν κεντρική θέση πού κατέχει στό ἔργο καί μᾶλλον ἀποσιωπήθηκε.

γ) Ἐνα χρόνο μετά τή δουλειά τῆς Καστρινάκη κυκλοφόρησε τό *Ἰδέες καί Αἰσθητική. Μεσοπολεμικοί καί μεταπολεμικοί πεζογράφοι, 1930-1974*, τῆς Ἐλισάβετ Κοτζιά. «Ἡ μελέτη αὐτή» γράφει εἰσαγωγικά ἡ συγγραφέας «ἀσχολεῖται μέ τίς ιδέες καί τίς στάσεις τῶν πεζογράφων τῆς περιόδου 1930-1974 ὅπως ἐμφανίστηκαν στό μελετητικό, δοκιμαϊκό, κριτικό καί ἐπιφυλλιδιογραφικό τους ἔργο»⁶. Τό βασικό συμπέρασμα, πού βγαίνει ἀπό τήν ἐρευνα ἑνός ὀγκώδους ὕλικου καί στήν περίπτωση αὐτή, εἶναι ὅτι οἱ μεσοπολεμικοί πεζογράφοι ὑπῆρξαν κατεξοχήν ἰδεαλιστές (μέ ἔθνοκεντρικό προσανατολισμό οἱ φιλελεύθεροι καί οἱ συντηρητικοί, μέ κομμουνιστικό οἱ ἄριστεροί), ἐνῶ οἱ μεταπολεμικοί (φιλελεύθεροι καί ἄριστεροί) ὑπῆρξαν διακριτά ἐμπειριστές. Θά χρειαστεῖ ὅμως νά δώσω πάλι τό λόγο στήν Κοτζιά:

«Παρότι ἡ Μικρασιατική Καταστροφή ἔθεσε τέρμα στήν ὀγδοντάχρονη κυριαρχία τῆς Μεγάλης Ἰδέας, τό ἀνορθωτικό πνεῦμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα δέν ἐξαφανίστηκε ὀλοσχερῶς. Γύρω στά 1930, ἕνας ἰσχυρότατος ἄνεμος αἰσιοδοξίας φύσηξε στίς τάξεις τῶν μεσοπολεμικῶν, τροφοδοτώντας τήν πίστη τῶν φι-

ΑΓΓΕΛΑ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ
Ἡ λογοτεχνία, μισοαιωνιά,
μια διαφυγί ελευθερίας
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΕΣ

π0111

Ελισάβετ Κοτζιά

6. Ἐλισάβετ Κοτζιά, *Ἰδέες καί Αἰσθητική. Μεσοπολεμικοί καί μεταπολεμικοί πεζογράφοι*, 1930-1974. Πόλις, Ἀθήνα, 2006, σελ. 19.

λελεύθερων και τῶν συντηρητικῶν πεζογράφων στή δυνατότητα τῆς Ἑλλάδας νά ἐπιτελέσει νέα λαμπρά ἐπιτεύγματα, ὄχι στό πεδίο τῆς ἐθνικῆς ἐδαφικῆς ὀλοκλήρωσης, ἀλλά στόν πνευματικό στίβο. Οἱ πεζογράφοι καί οἱ κριτικοί τους θεώρησαν πῶς θά μπορούσαν νά πραγματοποιήσουν οἱ νεότεροι Ἕλληνες μιᾶ πολιτιστική ἀναγέννηση μέ ἐπιδόσεις ἰσάξιες πρὸς τὰ πνευματικά κατορθώματα τῶν ἀρχαίων. Ἀνάλογος ἄνεμος αἰσιοδοξίας φύσηξε καί στίς τάξεις τῆς κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς, ἀποκαλύπτοντας τήν ἀκλόνητη πεποίθηση τῶν συγγραφέων τῆς πῶς θά μπορούσαν νά πραγματοποιήσουν μιᾶ ὀλοκληρωτική ἐπαναστατική ἀνατροπή μέ στόχο τή δημιουργία μιᾶς ἀνανεωμένης, ἀκμαίας καί δίκαιης κοινωνίας.

«Τό ὅτι οἱ ἀπόψεις τῶν μεσοπολεμικῶν φιλελεύθερων καί συντηρητικῶν πεζογράφων ἀποτέλεσαν συνέχεια τῆς παλαιότερης ἀνορθωτικῆς παράδοσης τό μαρτυρᾷ τό πάθος μέ τό ὁποῖο ὑπερασπίστηκαν τήν παλαμική ποίηση, καθῶς καί τό γεγονός ὅτι υἱοθέτησαν ὀλιστικά κοσμοερμηνευτικά σχήματα πού εἶχαν τίς ρίζες τους στόν 19ο αἰώνα. [...] Στήν προσπάθειά του νά ὀρίσει καινούργιες σχέσεις μέ τό περιβάλλον του, τό βασανισμένο, ἀπαισιόδοξο καί ὀργισμένο μεταπολεμικό ἐγώ αὐτή τή φορά κατέφυγε στό μοναδικό ἐργαλεῖο πού πίστεψε πῶς θά ἦταν δυνατόν νά μῆν τό προδώσει, στήν καλλιέργεια βιωματικῶν αἰσθήσεων καί ἀκόμα ἔδωσε προτεραιότητα στήν ἐμπειρική ἰχνηλασία, γνωστική διαδικασία πού, ἀντιστοιχώντας στό πρῶμο στάδιο ἀνάπτυξης τοῦ κύκλου τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, θεωρήθηκε ἀσφαλέστερη ἐφόσον δέν παρεμποδίζεται οὔτε ἀπό τήν παραπλανητική διαμεσολάβηση τῆς βούλησης, οὔτε ἀπό τίς ἐπικίνδυνες παγίδες τῶν ἐκλογικεύσεων τῆς διάνοιας»⁷.

7. Ὁ.π., σελ. 355, 358.

Ἀπό τὰ πολλά στοιχεῖα πού ἔρχονται στήν ἐπιφάνεια ἀπό τήν ἐργασία τῆς Κοτζιά θά ἤθελα νά σταθῶ σέ τρία. Τό ἕνα εἶναι ὅτι κάθε φορά πού στούς μεσοπολεμικούς συγγραφείς ἔπαιρνε τ' ἀπάνω τῆς ἡ ἰδέα τοῦ ἐθνοκεντρισμοῦ, μέ ἐνσωματωμένη τήν πολιτισμική ἐκδοχή τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἀνέβαινε ταυτόχρονα στόν ὀρίζοντα ἡ εἰκόνα τοῦ Παλαμᾶ. Τό δεύτερο εἶναι ὅτι ἡ αἰσιοδοξία τῶν μεσοπολεμικῶν βασιζόταν σέ ἰδέες καί ὄχι στήν ταπεινή πραγματικότητα. Μέ ἀποτέλεσμα τό ἔργο τους νά εἶναι ἰδεοκρατούμενο. Τό τρίτο εἶναι ὅτι, σέ ἀντίθεση μέ τούς μεσοπολεμικούς, οἱ μεταπολεμικοί πεζογράφοι ἔσκυψαν πάνω στά γεγονότα καί ἔδωσαν προτεραιότητα στά ἐμπειρικά δεδομένα. Μ' αὐτά τὰ τρία ἐξαγόμενα ἡ μελετήτρια βρίσκειται ἐκ τῶν πραγμάτων, χωρίς νά τό θέτει θεωρητικά, στόν ἀντίποδα τοῦ δημαρισμοῦ.

δ) Ο Άλέξης Ζήρας σέ κείμενό του, μέ τό όποιο σχολιάζει τήν *Ίστορία τής Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας* τοῦ Δημαρά, σημειώνει, μεταξύ ἄλλων, τά ἀκόλουθα: «Δέν εἶναι τυχαῖο, λόγου χάριν, ὅτι ὅταν ὁ Δημαράς ἀναφέρεται στόν Σολωμό καί στά ἑπτανησιακά γράμματα, ἐννοεῖ τήν παρουσία τους μέσα στόν συνολικό κύκλο τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ, μέσα στόν ἐνιαῖο κύκλο τῆς ἀναπτυσσόμενης “ἐθνικῆς” λογοτεχνίας, θεωρώντας μάλιστα ὅτι, ἀργότερα, στό μισό τοῦ 19ου αἰώνα, τή ζήτηση τῆς λαϊκῆς παράδοσης καί τῆς γλώσσας ὁ Παλαμάς τήν ἀντλεῖ ὡς δημιουργός ἀπό τό σολωμικό πρότυπο. Ὑπόθεση πού μάλλον ἀντίκειται στήν εὐανάγνωστη ταυτότητα τοῦ παλαμικοῦ λυρισμοῦ καί τῆς ρητορικῆς του, στό ὅτι δηλαδή ὁ Παλαμάς διαμορφώθηκε ἀρχικά ὡς ποιητική συνείδηση ἀπό τό πνεῦμα τοῦ ἀθηναϊκοῦ ρομαντισμοῦ, ἤ, πάντως ἀπό τόν Βαλαωρίτη περισσότερο, καί ἦταν αὐτός, οὐσιαστικά καί τυπικά, πού διεύρυνε μέ τίς κριτικές προσεγγίσεις του τόν κύκλο τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας, ἐντάσσοντας σ’ αὐτήν τούς ὡς τότε ἀποδιοπομπαίους, Σολωμό καί Κάλβο»⁸. Τό ἀπόσπασμα δέν νομίζω πώς χρειάζεται σχόλια.

Άλέξης Ζήρας

ε) Στίς 30/12/2006, δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα *Τά Νέα*, στό ἔνθετο «Βιβλιοδρόμιο», μιά ἐπιφυλλίδα τῆς Κατερίνας Τικτοπούλου γιά τόν Σολωμό. Τό πνεῦμα πού διέπει αὐτό τό δημοσίευμα εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπό τίς γνωστές εἰκονολατρικές ἀναφορές στόν ποιητή. Ἡ Τικτοπούλου (ἐρευνήτρια στό Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας) μιλάει ἀπλά λέγοντας τά πράγματα μέ τό ὄνομά τους. Ἀπό τό κείμενό της ἀντιγράφω τό τελευταῖο μέρος πού εἶναι κάτω ἀπό τό μεσότιτλο: «Δέν ἦταν, ὅσο ζοῦσε, ἡγέτης τῆς ἑπτανησιακῆς σχολῆς».

«Ἡ πλειονότητα τῶν σολωμικῶν ἔργων, στό βαθμό πού ἔμειναν ἀνολοκλήρωτα καί ἀδημοσίευτα, ἦταν συχνότατα ἀγνωστα ἀκόμα καί στό στενὸ περιβάλλον τοῦ ποιητή. Ἄν τό καλοσκεφτοῦμε, λοιπόν, οἱ συγκαίρινοί του δέν γνώριζαν παρά μικρό μέρος τοῦ ἔργου του. Μέ ποιόν τρόπο, ἐπομένως, λειτούργησε ἡ ἡγετική μορφή τοῦ Σολωμοῦ; Ἐδῶ καί ἕναν αἰώνα –ἀπό τήν ἐποχή πού ὁ κριτικός Κωστής Παλαμάς χαρτογράφησε τήν ἰδιαιτερότητα τῶν ἑπτανησίων λογοτεχνῶν τοῦ 19ου αἰώνα– ὁ Σολωμός εἶναι ἔδραιωμένος στίς ἀναγνωστικές συνειδήσεις ὡς ὁ ἡγέτης τῆς ἑπτανησιακῆς Σχολῆς, συχνότατα σέ ἀντιδιαστολή μέ τήν παλαιά Ἀθηναϊκή Σχολή. Ὅτι ὁ Σολωμός ὑπῆρξε ἐξέχουσα μορφή τῆς ἑπτανησιακῆς λογοτεχνίας εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ὅπως καί τό ὅτι ἡ λογοτεχνία τῶν ἑπτανήσων ἔχει διακριτά στοιχεῖα ἀπό τή λογοτεχνία τῆς Ἀθήνας. Ὡστόσο, τόσο ἡ ἐννοια τῆς Σχολῆς ὅσο καί

8. Άλέξης Ζήρας, «Ἰδέες, ἀφήγηση καί ἰδεολογίες τοῦ Κ.Θ. Δημαρά. (Σημειώσεις γιά τίς ματαιότητες τῆς Θεωρίας), περιοδικό «Κ», Τεύχος 11, Ἰούνιος 2006, (ἀφιέρωμα: Κ.Θ. Δημαράς), σελ. 65.

9. Γιά τήν «έκ τῶν ὑστέρων γραμματολογική κατασκευή» τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς, θυμίζω τήν ἐμπεριστατωμένη μελέτη τοῦ Εὐριπίδη Γαραντούδη, *Οἱ Ἑπτανήσιοι καί ὁ Σολωμός. Ὁψεις μιᾶς σύνθετης σχέσης* (1820-1950), Καστανιώτης, Ἀθήνα, 2001.

10. Νάνος Βαλαωρίτης, «Εἰσαγωγή στόν Ἑλληνικό Ὑπερρεαλισμό». Στόν τόμο *Γιά μιᾶ θεωρία τῆς Γραφῆς Β'*, ἐκδόσεις Ἡλέκτρα, Ἀθήνα, 2006, σελ. 13.

αὐτή τῆς ἡγετικῆς μορφῆς τοῦ Σολωμοῦ ἔχουν ἀνάγκη ἀποσαφήνισης καί ἐν τέλει ἐπαναπροσδιορισμοῦ, ἐπειδή ἔξω ἀπό τή Σχολή – ἢ ὅποια ἀποτελεῖται ἀπό δημιουργοὺς ὅπως ὁ Τυπάλδος, ὁ Γ. Τερτσέτης, ὁ Ι. Πολυλάς κ.ἄ. – μένουν τελικά ὡς ἐξαιρέσεις πολλοί καί σημαντικοί δημιουργοί, ὅπως ὁ Α. Κάλβος, ὁ Α. Βαλαωρίτης καί ὁ Α. Λασκαράτος, οἱ ὅποιοι ἀποστασιοποιοῦνται ἀπό τόν Σολωμό, ἢ ὅπως ὁ Γ.

Κανδιάνος-Ρώμας, ὁ ὁποῖος γράφει σέ καθαρεύουσα «ἀλληθωρίζοντας» πρὸς τόν γλωσσικό κανόνα τῆς ἐλλαδικῆς πρωτεύουσας. Ἐπίσης, ἐπειδή ὁ Σολωμός, μέ τή μορφή του καί μέ τό ἔργο του, δέν φαίνεται νά ἔπαιξε τότε δραστικά συνεκτικότερο ρόλο ἀπό αὐτόν πού μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ στίς λίγο-πολύ κοινές πολιτισμικές καί αἰσθητικές ἐμπειρίες τῶν Ἑπτανήσιων συνοδοιπόρων του. Ἴσως, λοιπόν, τὸ σχῆμα τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς μέ ἡγέτη τόν Σολωμό νά εἶναι μιᾶ ἐκ τῶν ὑστέρων γραμματολογική κατασκευή»⁹.

Ἄν τήν κριτική μας σκέψη τή χαρακτηρίζε ἀπό τήν ἀρχή ἀνάλογη εὐθυκρυσία, δέν θά χρειάζοταν νά κάνουμε μετὰ ἀπό δύο αἰῶνες στοιχειώδεις ἀναθεωρήσεις.

στ) Ἐκτός ἀπό τά παραπάνω, βρῖσκει κανεῖς σκόρπιες φράσεις, ἐνδεικτικές γιά τό θέμα πού συζητῶ, μέσα σέ διάφορα κείμενα. Δέν θά ἐπιμείνω σ' αὐτές. Θά τελειώσω μέ μιᾶ μικρή περικοπή ἀπό ἓνα μελέτημα τοῦ Νάνου Βαλαωρίτη. «Ὁ 19ος αἰώνας ὑπέφερε ἀπό τόν νεοκλασικό ἰδεαλισμό, πού εἶχε ὀλέθρια ἐπακόλουθα γιά τή γλώσσα. Ἄλλη γλώσσα μιλούσαμε καί σέ μιάν ἄλλη, ἐντελῶς διαφορετική, γράφαμε. Καί στή συνέχεια τίς ἀνακατέψαμε. Στό μεταξύ, τό κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ ἤθελε νά δημιουργήσει μιάν ἄλλη γραπτὴ γλώσσα, ἐξίσου τεχνητή»¹⁰.

Οἱ ἐνδείξεις πού προανάφερα, ὅτι κάτι ἀλλάζει στήν κατεστημένη ἀντίληψη τῆς λογοτεχνίας μας, δέν εἶναι πολλές. Δέν ἀποκλείεται βέβαια κάποια ἢ κάποιες νά μοῦ διαφεύγουν. Ὅμως κι αὐτές πού σημείωσα, καθὼς εἶναι τελευταίας σοδειᾶς, εἶναι ἀρκετές γιά νά δείξουν ὅτι βρισκόμαστε στήν ἀρχὴ μιᾶς ἀναθεωρητικῆς τάσης. Τάσης ἢ ὅποια, τόσο μέ τή δική της φορά, ὅσο καί μέ τήν ὄθηση τοῦ ἀνανεωτικοῦ ἀνεμου πού πνέει ἀπό τήν πλευρὰ τῆς καθαυτοῦ ἱστορικῆς ἔρευνας, θά ἐκδηλώνεται ὀλοένα αὐξητικὰ μέ ἀνάλογα ἀποτελέσματα.

Νάνος Βαλαωρίτης